Hafıza ve Dersim

Zana Kibar
zanakibar@gmail.com

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
13.10.2026

Önerilen Atıf: Kibar, Zana (2025). Hafıza ve Dersim. Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.d6knd (Erişim Tarihi: 13.10.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Bu madde, Alevi topluluklarının kolektif belleğinde merkezi bir yer işgal eden Dersim'i, hem bir hafıza mekânı hem de bir direniş alanı olarak ele almaktadır. 1937–38 Dersim Katliamı, yalnızca bir devlet şiddeti olayı olarak değil, aynı zamanda Alevi inancı, kimliği ve mekânsal aidiyetinin hedef alındığı bir epistemik ve nekropolitik müdahale biçimi olarak değerlendirilmektedir. Pierre Nora'nın "hafıza mekânı", Maurice Halbwachs'ın "toplumsal hafıza" ve Jan Assmann'ın "kültürel bellek" kavramları eşliğinde, Dersim'in bir hafıza düğümü olarak nasıl kurulduğu tartışılmaktadır. Tanıkların bireysel anlatılarının kolektif hafızaya nasıl dönüştüğünü ve bu hafızanın bedensel, ritüel ve mekânsal biçimlerini analiz etmektedir. Ayrıca, ziyaretgâhların ve kutsal mekânların devlet şiddetine karşı bir hafızasal direnç hattı oluşturduğu vurgulanmakta; hafızanın suskunluk, ağıt, anlatı ve dijital platformlar yoluyla gelecek kuşaklara nasıl aktarıldığı incelenmektedir. Hatırlamak yalnızca geçmişe değil, bugüne ve geleceğe dair bir adalet talebi olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Hafıza Mekanı, Hatırlamak, Radikal Hafıza

Dersim, Alevi topluluklarının tarihsel belleğinde yalnızca bir coğrafi bölge değil, aynı zamanda travma, yas, direnç ve aidiyetin düğümlendiği merkezi bir hafıza mekânıdır. Alevilik, sözlü kültürle taşınan bir inanç ve yaşam biçimi olarak tarih boyunca baskı, dışlanma ve imha girişimlerine karşı hafızasını aktarmanın yollarını aramış; bu hafıza çoğu zaman mekâna, söze, suskunluğa ve bedene kazınmıştır. Dersim 1937-38'de devletin askeri, kültürel ve ideolojik saldırısına maruz kalmış; bu saldırı yalnızca fiziki varlığı değil, bir hafızayı, bir dünyayı ve bir anlamlar sistemini hedef almıştır. Bu nedenle Dersim, Aleviliğin kolektif belleğinde yitirilenin ve hatırlamanın çarpıştığı bir eşiktir.

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

Fransız tarihçi Pierre Nora'nın "lieux de mémoire" (hafıza mekânı) kavramsallaştırmasına göre, bir toplumun tarihsel sürekliliği kesintiye uğradığında, geçmişle bağ kurmak için simgesel yüklemeler yapılan mekânlar ortaya çıkar. Dersim, bu anlamda, fiziksel yokluğun karşısına dikilen hafızasal bir mevcudiyet olarak öne çıkar. Toplumsal bellek kuramının kurucularından Maurice Halbwachs'a göre hafıza bireysel değil toplumsaldır; topluluklar kendi hatırlama çerçevelerini kurar. Bu çerçevede Dersim, bir yıkımın ötesinde, Alevi kimliğinin biçimlendiği tarihsel bir eksendir. Jan Assmann'ın kültürel bellek kavramı ise, hatırlamanın yalnızca bireylerin anılarında değil, ritüellerde, anlatılarda, mekânlarda, simgelerde ve bedenlerde yaşadığını gösterir. Dersim'in Alevilik belleğinde aldığı biçim tam da bu çok katmanlı kültürel belleğin bir sonucudur.

Tanıklıklar: Hafızanın Yarığı ve Sürekliliği

1937-38'de Dersim'de yaşananlar yalnızca devletin şiddetiyle değil, bu şiddetin sadece ölüleri değil, yaşayanları da susturan, susturmakla kalmayıp bedenlerde ve anlatılarda kalıcı izler bırakan niteliğiyle hatırlanır. "Domane 38" belgeselinde ve sözlü tarih çalışmalarında aktarılan tanıklıklar, yalnızca bireysel travmalar değil, kolektif bilincin sessizce işlediği derin kayıtlar olarak değerlendirilmelidir.

Sabriye Arslan'ın "Ben o süngüyü gördüm" diye başlayıp "Kucağımda annem öldürüldü, ben cesetlerin altından sağ çıktım" diye biten anlatısı; Davut Tekin'in "çocukları fırlatıyorlardı, süngü batırıyorlardı" cümlesi ve Bedri Polat'ın "kız kardeşimin kafası elimde patladı" tanıklığı, yalnızca bir vahşetin betimlemesi değil, aynı zamanda hatırlamanın nasıl mümkün olduğunu da gösterir. Francesca Cappelletto'nun belirttiği gibi travmatik olaylar sözlü anlatılarla bireysel otobiyografilerden çıkıp tarihsel hafızanın bir parçası haline gelir. Dersim tanıklıkları da böyledir: bireyin değil, topluluğun konuştuğu anlatılardır.

Tanıklıkların çoğu zaman sessizlikle bölünmesi, konuşamamak, susarak hatırlamak, hafızanın yalnızca söze

değil, sessizliğe de yazıldığını gösterir. “Hiç anlatmadı, hiçbir şey söylemedi ama her gece ağladığını duyardım” diyen çocuk tanıkları, travmanın nesiller arası aktarımını ve hafızanın suskunluk yoluyla iletimini ortaya koyar. Olaylara birebir şahit olmayan kuşaklar da bu suskunlukların, bu travmatik yırtıkların içinde büyür; anlatıdan çok suskunlukla şekillenen bir hafıza devralır. Kızıl saçlı bir kadının, beyaz atın, gömlek içinde taşınan kafanın anlatıları, bireysel tanıklıkların ötesine geçerek simgesel birer hafıza motifine dönüşür. Örneğin kanlı gömlek, hem ölenin anısı hem de yaşayanın taşıdığı yük olur.

Bu anlatılar aynı zamanda bedensel bir hafızayı da işaret eder. Kırılan kemikler, yanık izleri, açlıkla geçen günlerin izi sadece fiziksel değil, simgesel de bir yük taşır. Beden, aynı zamanda mekânın da taşıyıcısı haline gelir. Sürgün edilen çocuklar bedenlerinde hem köken yerlerinin hem de kayıplarının izlerini taşır. Kız çocuklarının kaçırılması, evlatlık verilmesi ya da kimliklerinin silinmesi yalnızca fiziki bir kopuş değil, hafızanın parçalanmasıdır.

Dersim: Hafızanın Mekânı, Direnişin Alanı

“Burası hiç unutulmadı.” Bu cümle, Dersim’deki hafıza direnişinin en sade ve güçlü ifadesidir. Zira devlet, yalnızca insanları değil, coğrafyayı da yok etmeye, yeniden adlandırmaya, hafızasızlaştırmaya yönelmiştir. Ancak Dersimliler için her dere, her dağ, her ziyaret bir hatırlama alanıdır. Bu bağlamda hafıza mekânları yalnızca hatırlamanın değil, aynı zamanda direnişin mekânlarıdır.

Dersim, Alevilikteki ziyaret kültürünün en yoğun yaşandığı yerlerden biridir. Munzur Gözeleri, Düzgün Baba, Kureyş Baba, Xızır’ın izi olan taşlar, yalnızca inançsal merkezler değil, aynı zamanda devletin şiddetine karşı hafızasal bir barikattır. Devletin kolonyal egemenlik stratejileriyle inanç mekânlarını ya yok etmek ya da kontrol altına almak istemesine karşılık, Alevi toplulukları bu mekânları ritüellerle, anlatılarla, ziyaretlerle yaşatarak direnir. Achille Mbembe’nin nekropolitika kuramı, modern devletlerin

yalnızca öldürme değil, hangi hayatların yaşanabilir olduğuna karar verme kudretini incelediği gibi; Dersim örneği de bu kudretin yalnızca bedene değil, mekâna, zamana ve hafızaya da hükmetme arzusunu gösterir. Bu arzuya karşılık Alevi toplulukları mekâna gömülen hatıralarla direnmektedir.

Zorunlu göçler sonrası İstanbul'a, Adana'ya, Almanya'ya sürülen Dersimliler, fiziksel olarak mekândan koparılmıştır. Ancak hafızasal bağ hiç kopmaz; sürgün mekânlarında bile Dersim'in anlatısıyla, ağıtıyla, fotoğrafıyla, ziyaretiyle yaşatılması, hatırlamanın direnişe dönüştüğü bir süreci başlatır. Her yaz yapılan ziyaretler, yas günleri, anma etkinlikleri, ağıt geceleri, belgeseller, romanlar, tiyatrolar, filmler… hepsi Dersim'in mekânsal olarak yeniden inşa edildiği direniş biçimleridir.

Kazım Öz'ün "Dem", "Fotoğraf" ve "Zer" filmleri, Haydar Karataş'ın "Gece Kelebeği", Murathan Mungan'ın "Şairin Romanı", "Domane 38" belgeseli, sanatçıların Dersim üzerine yaptığı müzikler ve resimler, yalnızca estetik ürünler değil, aynı zamanda hafıza taşıyıcıları ve mekân kurucularıdır. Sürgün kuşaklar, bu eserler aracılığıyla bilmedikleri ama ait oldukları bir yerle bağ kurarlar.

Hafıza Platformları ve Geleceğe Aktarım

Hatırlamak, yalnızca bireysel bir hafıza eylemi değil, aynı zamanda politik bir duruş, etik bir sorumluluk ve toplumsal bir taleptir. Dersim'i hatırlamak, bir acıyı unutmayıp sürekli anımsamakla kalmaz; o acının tekrar edilmemesi için bilinç üretir, adaletin yerini bulması için çaba harcar ve geleceğe dair bir uyarı işlevi görür. Bu nedenle hatırlamak, yalnızca geçmişe dönük bir edim değil, bugünü kuran ve yarını inşa eden süreklilikli bir eylemdir. Hatırlama, bir halkın yok sayılmasına, asimilasyonuna, dilsizleştirilmesine, inançsızlaştırılmasına karşı ortaya koyduğu "varım" deme biçimidir.

Bu bağlamda hafıza platformları, yalnızca bilgi biriktiren ya da belgeleri muhafaza eden yapılar değildir. Onlar, aynı

zamanda bir toplumun kendini tanımlama, sınırlarını çizme, yitirdiklerini geri çağırma ve direnişini süreklileştirme alanlarıdır. Alevi toplulukları için bu platformlar; cemlerde anlatılan anlatılar, dedelerin sözlü aktarımları, ziyaretlerde yapılan niyazlar kadar; sözlü tarih çalışmaları, arşiv projeleri, belgesel sinema, edebiyat, ağıtlar, dijital hafıza arşivleri, topluluk temelli müzeler ve sosyal medya hareketleri gibi modern araçlarla da şekillenmektedir. Bugün özellikle Avrupa Alevi diasporasında, Dersim 1938'e dair sürdürülen anmalar, sempozyumlar, film gösterimleri ve dijital bellek projeleri bu hafızanın çok dilli, çok kuşaklı ve transnasyonel bir biçimde kurulduğunu göstermektedir.

Aynı zamanda bu hafıza inşası, epistemik şiddete karşı bir direniş alanıdır. Zira resmi tarih anlatılarında "isyan bastırma", "medeniyet götürme", "devlet otoritesini sağlama" gibi eylemlerle meşrulaştırılan katliam politikaları, Dersimlilerin tanıklıkları ve kültürel üretimleri aracılığıyla sorgulanmakta, parçalanmakta ve dönüştürülmektedir. Hafıza bu anlamda, hegemonik anlatıya karşı bir karşı-anlatı üretimidir. Anlatılmayanı anlatmak, susturulanı konuşturmak, belgelenmeyeni kayda geçirmek, yalnızca geçmişin yükünü değil, aynı zamanda geleceğin hakkını da savunmaktır.

Alevi topluluklarının belleği, yalnızca neyin hatırlandığıyla değil, nasıl hatırlandığıyla da ilgilidir. Cemlerde dönen semah, ağıtlarda yinelenen isimler, gömleklerde saklanan izler ve taşlara kazınan dualar; tümü belleğin yalnızca sözel değil, bedensel ve ritüel biçimlerde de kurulduğunu gösterir. Hatırlama, bu anlamda bir kültürel performansa dönüşür. Hatırlamak, cem tutmak kadar kutsaldır. Unutmamak, bir ibadet biçimidir.

Hatırlamak aynı zamanda adalet talebinin sürekliliğidir. Ne zaman ki tanıklar konuşmaya başlar, belgeler açığa çıkar, ağıtlar yeniden söylenir; o zaman bir toplum, geçmişin karanlığından çıkıp kendi tarihini sahiplenmeye başlar. Bu nedenle hatırlamak bir yas değil, bir yürüyüştür. Dersim'i hatırlamak, yalnızca 1938'i değil, bugün Sivas'ta, Maraş'ta,

Sur’da, Roboski’de, ve başka birçok yerde süren adaletsizliği anlamak ve ona karşı bir tutum almaktır.

Sonuç

Dersim, Alevi topluluklarının tarihsel ve kültürel belleğinde yalnızca bir travma coğrafyası değil, aynı zamanda anlamların, direnç biçimlerinin ve kimlik inşasının düğümlendiği çok katmanlı bir hafıza alanıdır. 1937-38 Katliamı, yalnızca binlerce insanın fiziksel olarak ortadan kaldırıldığı bir imha değil, aynı zamanda bir topluluğun hafızasının, inancının ve mekânsal aidiyetinin hedef alındığı sistematik bir yok etme politikasıdır. Bu çerçevede, Dersim’i anlamak, sadece geçmişi bilmek değil, aynı zamanda o geçmişin bugündeki yankılarını ve geleceğe taşınma biçimlerini kavramaktır.

Tanıklıkların sessizlik ve anlatı arasında gidip gelen yapısı, hafızanın nasıl yalnızca sözde değil, bedenlerde, mekânlarda ve ritüellerde yaşadığını ortaya koyar. Ziyaretgâhlar, kutsal dağlar, ağıtlar ve suskunluklar, hafızanın sürekliliğini sağlayan direnç biçimlerine dönüşür. Devletin nekropolitik stratejilerine karşı, Alevi toplulukları hafızayı bir direniş zemini olarak kurar. Bu hafıza, yalnızca geçmişin kaydını tutmakla kalmaz; aynı zamanda günümüz mücadelelerinin, kimlik arayışlarının ve adalet taleplerinin de temelini oluşturur.

Bu bağlamda Dersim, hem yitirilenlerin anısını yaşatan hem de geleceğe dair kolektif bir uyanıklık sağlayan bir hafıza mekânıdır. Alevi topluluklarının sözlü kültürü, ritüelleri, dijital platformlarda ürettiği anlatılar ve tanıklıklar sayesinde Dersim hafızası, zamanın aşındırıcı etkisine direnmekte ve her kuşakta yeniden inşa edilmektedir. Bu inşa, yalnızca hatırlamak için değil, aynı zamanda hatırlatmak, sorumluluk yüklemek ve adalet talep etmek içindir. Hatırlama, bu anlamda, Alevilik için bir ibadet biçimi, bir varoluş biçimi ve bir politik duruştur.

Kaynakça & İleri Okumalar

Assmann, Jan. 2018. *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cappelletto, Francesca. 2003. “Long-Term Memory of Extreme Events: From Autobiography to History.” *Oral History*.

Halbwachs, Maurice. 2016. *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*. Ankara: Heretik Yayınları.

Mbembe, Achille. 2011. *Necropolitics*. Durham: Duke University Press.

Nora, Pierre. 2006. *Hafıza Mekânları*. Ankara: Dost Kitabevi.

Kibar, Mehmet Zana. 2017. 20 Yılda İkinci Kez Yerinden Edilmenin Hafızaya ve Teritorya Tasavvuruna Etkisi: Sur Örneği, MSGSÜ Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Gözlü, Ali Haydar, “Domane 38” Belgeseli, Rûdaw TV.

Öz, Kazım. *Dem, Fotoğraf, Zer* [Filmler].

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi’nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir